

Bővíthetett-e a hunhagyomány a 13. századi Magyarországon?*

Az általam nemrégiben vizsgált Magyar–lengyel Krónika elemzése során jutottam arra a következtetésre, hogy az 1266 előtt lejegyzett kútfő esetlegesen árulkodhat a magyar elbeszélő hagyomány 13. század eleji fejlődéséről: a forrás elején olvasható Attila-történet¹ valamiféle változata talán szerepelhetett már gestaszerkesztményünk Kristó Gyula által feltételezett,² a 13. század első felében lejegyzett redakciós fázisában is.³ Sejtésemet igazolni látszanak Veszprémy László megállapításai: az ő érdeklődését egy 14. századi itáliai krónikában leírt huntörténet⁴ nyomán keltette fel annak kérdésköre, hogy mennyiben képzelhető el Anonymus és Kézai között a magyarországi hunhagyomány bővülése.⁵ Dolgozatában a probléma kapcsán egy, a medievisztika előtt kevésbé ismert publikálatlan feldolgozásra, Tóth Zoltán kéziratos anyagára hivatkozik.⁶ Veszprémy és Tóth véleménye szerint Anonymus gestájának lejegyzése és a Kézai-féle elbeszélés között alakuláson mehetett keresztül a magyarországi Attila-hagyomány: erre a bővülésre – a Magyar–lengyel Krónika meglehetősen zavaros, mesés fordulatokban bővelkedő szövege mellett – Spalatói Tamás *Historia Salonitanája* és három késő középkori kútfő, Laskai Osvát *sermói*, a Knauz-krónika, valamint a karintiai Jakob Unrest *Ungarische Chronikja* lennének tanúbizonyságul hívhatóak.

A magyarországi hunhagyománnyal kapcsolatban két nagy kérdés fogalmazódott meg a kutatásban: az első a tradíció hazai megjelenésére, a másik pedig a Kézai-féle huntörténet keletkezésére irányul.

1. A medievisztika vizsgálta, hogy vajon belső eredetű hagyománnyal kell-e számolnunk,⁷ vagy inkább olyan tradícióval, amely a magyarokat a hunokkal azonosnak tekintő külföldi források révén épült be kútfőinkbe.⁸ Az utóbbi, a történetsszakmában elfogadottnak tűnő lehetőség akceptálása esetén is adódik azonban egy további kérdés: mikor tűnhettek fel az Attilára mint az Árpádok őseire vonatkozó elemek a hazai hagyományban? Tóth Zoltán is amellett érvelt, hogy Hersfeldi Lampert tanúságtétele⁹ alapján ez a tradíció már a 11. század derekán jelen lehetett az Árpád-házi királyok udvarában;¹⁰ Kristó Gyula viszont azt valószínűsítette, hogy csupán a 12. század végén, a harmadik kereszties hadjárat seregeinek magyarországi átvonulását (1189) követően jelentkezhetett nálunk a hun–magyar azonosság gondolatának csírája.¹¹

2. Ugyancsak sokat vitatott kérdés volt a középkorkutatásban, hogy vajon Kézai alkototta-e meg – Anonymus szövegének felhasználásával vagy azt talán nem is ismerve¹² – a nevé-

* A kézirat figyelmes átolvasásáért és megjegyzéseikért Körmendi Tamásnak (ELTE BTK) és Míró Gábornak (MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) tartozom köszönettel.

¹ Attila ábrázolásához ld. THIERRY 1856. II. 227–443. (az Attila-hagyománnyal foglalkozó fejezetek magyar fordításban is megjelentek: THIERRY 1864.); ECKHARDT 1940.; ÁBRAHÁM 2009.; KLANICZAY 2011. 187–209.; BOZOKY 2012.

² KRISTÓ 1974.; KRISTÓ 2002. 65–66.

³ CSÁKÓ 2014. 328–331.

⁴ Paulinus Minorita kapcsán ld. még ECKHARDT 1928. 467–480.

⁵ VESZPRÉMY 1991. 24–30. Ld. még VESZPRÉMY 1995., kül. 362–363.; VESZPRÉMY 2013., kül. 40–42.

⁶ TÓTH [MS].

⁷ HÓMAN 1925a 57–65.; KULCSÁR 1987–1988. A hunhagyomány belső eredetének teóriája mellett látszik újabban állást foglalni Szabados György is: SZABADOS 2012. 423.

⁸ KRISTÓ 1983. 329.

⁹ CFH II. 3342. sz.

¹⁰ TÓTH [MS].

¹¹ KRISTÓ 1983. 327–328. Vö. még GYÖRFFY 1993. 132–134.

¹² KRISTÓ 1972., GYÖRFFY 1993. 6–10., 137–146., 186–187.; KRISTÓ 2000b 2., 9–21.

hez kapcsolt huntörténetet, vagy számolhatunk esetleg bizonyos momentumok jelenlétével már a IV. László-kori krónikást megelőző redakciós fázisban (fázisokban) is.¹³ Vizsgálódásom jelen dolgozatban a második problematikára irányul, ám kérdéseimre (elsősorban) nem Kézai szövege, hanem egy másik forráscsoport alapján keresem a választ.

Elfogadva annak hipotézisét, hogy a magyar uralkodóként megjelenített Attila alakját alighanem Anonymus szötte bele elsőként históriánkba – logikusnak látszik ez azért is, mert a pogány múlt emlékét feledtetni kívánó 11–12. századi történetírás után a 12–13. század fordulóján élénkülhetett meg az érdeklődés korai történetünk iránt –,¹⁴ érdemes előljáróban áttekintenünk, hogy mikor is adhatott alkalmat a 13. századi elbeszélő hagyomány az Attila-tradíció bővülésére. Míg a korábbi kutatás nem feltétlenül számolt 13. századi gestaredakcióval az V. István-kori átdolgozást megelőzően,¹⁵ addig Kristó Gyula úgy látta, hogy legalább három alkalommal is bővíthették krónikánkat a 12. század végétől az Ákos mester fogalmazataig terjedő időben. A Riccardus-jelentés fordulata¹⁶ nyomán keresztény magyarok gestájának nevezett szerkesztés minden bizonnyal kevéssel Anonymus regényes honfoglalás-története előtt íródhatott,¹⁷ ám ennek rövid őstörténeti részében a hunokkal kapcsolatban még legfeljebb az Óbudára mint Attila városára (*Etzilburg*) történő utalás jelenhetett meg.¹⁸ Kristó 1240 táján, a 13. század eleji gestaátdolgozást követően is számolt egy, a magyar história bizonyos momentumait németellenes színezetben átdolgozó interpolátor működésével.¹⁹ Ehhez a redakcióhoz köthető Gizella királyné sötét ecsetvonásokkal megfestett portréja: II. András 1213-ban meggyilkolt feleségének bűneit a krónikás – mivel Gertrúdot a korban aligha merhette volna negatív megvilágításban feltüntetni – Szent István ugyancsak német származású hitvesére vetítette vissza.²⁰ A gestaszerkesztménybe a tatárjárást követően, ám még Ákos mester átdolgozása előtt épülhetett be az *advena* nemzetségek katalógusa.²¹

A névtelen jegyző *Gesta Hungarorum*a és Kézai huntörténete között Kristó nyomán több olyan krónikaredakcióval is számolhatunk tehát, amely az egykori hun uralkodóról Anonymus néhány utalásánál esetlegesen már részletesebb elbeszélést iktatott a magyarok történetébe. Itt kell azonban megjegyeznem, hogy a gestaszerkesztmény redakciós fázisaival kapcsolatban alig van fogódzópontunk. A bizonytalanságot mi sem jelzi jobban, minthogy Kristó különböző írásaiban maga is kissé eltérő módon foglalt állást a keresztény magyarok gestájának lejegyzési idejét (1235 körül, 1192–1210, 1192–1240), valamint a 12. század végi és 13. századi gestaátdolgozások számát illetően.²² Igencsak ingoványos területre lépünk tehát, ha – jelen esetben más források alapján – a tatárjárást megelőző időszak elbeszélő hagyományát kívánjuk vizsgálni.

Lássuk elsőként annak a kútfőnek a tanúságtételét, amely érdeklődésemet a téma iránt felkeltette, és amelynek mesés adatai miatt általában csekély jelentőséget tulajdonít a medievisztika! A lengyel monográfusa, Ryszard Grzesik által az 1220-as évek végére – az 1230-as évek elejére datált²³ Magyar–lengyel Krónika (Vegyes Krónika)²⁴ egy meglehetősen furcsa honfoglalás-történetet ad elő: a hunokat meg sem említő kútfőben Attila európai harcai

¹³ A kérdéshez ld. DOMANOVSKY 1906. 125–133.; MADZSAR 1922.; ERDÉLYI 1933.; DOMANOVSKY 1933. 121–126.; HORVÁTH 1963.; SZÜCS 1973.; GYÖRFFY 1993. 152–180., 188–201.

¹⁴ GYÖRFFY 1993. 134.; MÁLYUSZ 1966. 717–720.; KRISTÓ 1983. 328.; VESZPRÉMY 1991.; KRISTÓ 2002. 46., 51–52., 53.

¹⁵ Ld. pl. HÓMAN 1925b; HORVÁTH 1954.; GERICS 1961.; GYÖRFFY 1993. 200.

¹⁶ RICCARDUS (ed. Dörrie) 151.; RICCARDUS (ed. Deér) 535.

¹⁷ KRISTÓ 1978. 653–657.; KRISTÓ 1994. 98–134.; KRISTÓ 2000a 217–219.; KRISTÓ 2002. 44.

¹⁸ KRISTÓ 1972. 171–172.

¹⁹ KRISTÓ 1974. 235–237.; KRISTÓ 2002. 65–66.

²⁰ KRISTÓ 2000a 221–226.

²¹ KRISTÓ 2002. 67–68.

²² Vö. a fentebb idézett munkákban olvasható megállapításokat.

²³ GRZESIK 1999. 208–212.

²⁴ CHP (ED. DEÉR); CHP (ED. KARÁCSONYI); LMK; GRZESIK 2010.

után előbb horvát–szlavón területekre érkezik meg magyarjaival, és innen vonul tovább Pannónia földjére. Bár Hóman Bálint nyomán²⁵ a kutatás még nemrégiben is úgy tartotta, hogy a forrás filológiai rokonítható a magyar krónikásirodalommal, és – torz információi ellenére is – a gestaszerkesztés valamely korai redakciójára vezethető vissza,²⁶ addig vizsgálataim során azt állapítottam meg, hogy valós szövegpárhuzamok az egyező motívumok ellenére sem mutathatók ki a hazai narratív kűfőkkel.²⁷ A Vegyes Krónika összeállítója közvetlenül mindössze a Hartvik-legendát ismerte: a Szent István-vitából szó szerint vagy csekély módosítással emelt át számos passzust.²⁸

Mi lehet mindezek után a magyarok lengyel elemekkel tarkított históriájában olvasható Attila-történet forrása? Bár vannak bizonyos, a magyar gestaszerkesztéssel összefüggést teremtő áthallások a szövegben – és ezt annak ellenére is leszögezhetjük, hogy a magyar elbeszélő hagyománnyal való közvetlen filológiai kapcsolat meglétét elvettem –, a történet bizonyos momentumai éppen úgy származhattak egy, már nyugati kölcsönzésekkel terhes magyar tradícióból, mint az európai Attila-hagyományból.²⁹ Amennyiben a Vegyes Krónika Attila-történetének háttérében magyar tájékoztatással számolunk – számomra ez a megoldás tűnik a leginkább valószínűnek – úgy a forrás saját korának elbeszélő tradícióját tükrözheti: a 13. század első harmadára elkészült gestaszerkesztés talán már részletesebben szólt Attiláról, mint Anonymus *Gesta Hungarorum*. Hipotézisemet, miszerint a Magyar–lengyel Krónika közvetett módon – esetleg szóbeli értesülések formájában – a II. András-kori történeti irodalomból merített, még egy mozzanat látszik igazolni: Szent István meg nem nevezett feleségét hasonlóan negatív vonásokkal ruhazza fel a különös magyar történet, mint Gizella királynét a Gertrúd-merénylet után íródott hazai gestaredakció.³⁰ Vajon akadnak-e ugyanakkor más források, amelyek alátámaszthatják az Attila-hagyomány 13. századi bővülésével kapcsolatban itt megfogalmazott sejtést?

A hazai huntradíció kialakulását és fejlődését érintő bőséges irodalom a téma kapcsán a Tóth Zoltán által felsorakoztatott forrásokat nem idézi: ezért vélem úgy, hogy nem haszonlatlan a problematikát újra megvizsgálunk, és megkísérelnünk pontosabb képet nyerni arról, bővíthetett-e esetleg a hazai Attila-hagyomány – a Magyar–lengyel Krónika tanúságának megfelelően – a 13. század folyamán. A kérdéskör vizsgálatát indokolja továbbá az is, hogy a Tóth Zoltán publikálatlan dolgozatában és a Veszprémi tanulmányában említett késő középkori munkák az elmúlt időkben több alkalommal kerültek viták kereszttüzébe. A szakma álláspontja nem tekinthető egyértelműnek azzal kapcsolatban, hogy mennyiben őrizhetnek ezek a kései szövegek 13. századi vagy annál is korábbi hagyományt, napjainkra elvesztett forrásokból származó morzsákat.³¹ Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy a Tóth Zoltán által megfogalmazott és a kutatásban kevésbé ismert érvek alkalmasak-e annak igazolására, hogy a Laskai-féle *sermők*, a Knauz-krónika és Unrest históriája ha nem is 11. századi, de legalábbis Kézai előtti történeti tradíció letéteményesei lehetnek. Érdeemes továbbá egy pillantást vetnünk a 13. században élt Spalatói Tamás históriájának megfelelő fejezetére: arra a kérdésre ugyancsak választ kell találnunk, hogy vajon miféle hagyomány állhat a *Historia Salonitanában* szereplő honfoglalás-történet háttérében.

²⁵ HÓMAN 1925a 42.; HÓMAN 1925b 37–42.

²⁶ GRZESIK 1994. 71–100.; GRZESIK 1999. 51–76.

²⁷ CSÁKÓ 2014. 319–328.

²⁸ GRZESIK 1994. 10–48.; GRZESIK 1999. 27–51.

²⁹ A krónika európai motívumaival kapcsolatban ld. GRZESIK 1995.

³⁰ CHP (ED. KARÁCSONYI) 55–56., 60–61., 65., illetve CHP (ED. DEÉR) 315., 317., 317. Vö. KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ 320., 322–323. Arra, hogy a Gertrúd bűneit Gizellára visszavetítő hagyomány nem a szóbeliségben formálódhatott ki, hanem sokkal inkább valamely történetíró invenciójának kell tekintenünk, ld. KÖRMENDI 2009a 201.

³¹ A Laskai forrásértékével kapcsolatos vita irodalmát összegzi MÍKÓ 2013. 2. 4. jegyz.

Amennyiben a Tóth Zoltán által megfogalmazott érvek valóban meggyőzőeknek bizonyulnak, úgy a Magyar–lengyel Krónikát sem kell – Veszprémvel és Tóthtal ellentétben – mesés elemei miatt periférikusan kezelnünk: érdemes azt az egy-egy szövegek alapján egyes mozzanataiban rekonstruálható 13. századi hagyományba beilleszteni. Elképzelhető azonban az is, hogy az 1958-ban elhunyt – és a Jakubovich Emil nyelvészeti irányú fejtegetései³² nyomán a 15. századi szövegek információinak korai mivoltát meg sem kérdőjelező – Tóth Zoltán álláspontjával szemben éppen azok a teóriák bizonyulnak majd meggyőzőeknek, amelyek az említett kései munkákban semmiféle 11–13. századi elemet nem látnak igazolhatónak. Véleményem szerint ebben az esetben sem vethető el annak lehetősége, hogy a Vegyes Krónika többféleképpen is interpretálható tanúságtételére az Attila-történet 13. század eleji bővülésének – ez esetben egyedüli – tanúbizonyoságként tekintsünk.

*

Mielőtt az egyes, a jelen dolgozatban vizsgálandó forráshelyek bemutatására rátérnék, talán nem haszontalan röviden áttekintenünk Tóth Zoltán elméletének lényegesebb megállapításait: ezek a tézisek a hazai medievisztika számára – a dolgozat publikálatlan mivolta miatt – nem feltétlenül ismertek.³³

Az Attila-hagyomány – Tóth vélekedése szerint – német közvetítéssel már a 11. század közepe táján megjelent Magyarországon: az Árpád-házi uralkodók ennek megfelelően Anonymust megelőzően is Attila leszármazottaiként tekintettek magukra. A névtelen jegyző ezt az udvari álláspontot összegezte, amikor gestájában többször is Árpád őseként utalt Attilára. Tóth Zoltán több fordulópontot is látott a hun–magyar hagyomány hazai fejlődésében. A 11. század derekán jelentkező német hatás után termékenyítőleg hatott az Attila-tradícióra a keresztetek 1189. évi átvonulása is: a német lovagok révén hallhattak a magyarok Buda *Etzilburg* megnevezéséről. Julianus útjai, a keleten maradt magyarok felkutatására tett kísérletek ugyancsak felélénkíthették az érdeklődést a királyi udvarban a nép múltja és Attila alakja iránt: Tóth szerint ezt tükrözhetette az általa még IV. Béla jegyzőjeként számon tartott Anonymus gestája is. A hunhagyomány fejlődésében töréspontot jelentett ugyanakkor a tatárjárás: a Kelet-Közép-Európára zúduló mongolokat – ahogyan azt IV. Béla IV. Ince pápához írott 1247. (1250.) évi levele³⁴ is jelzi – a hunokkal azonosították, így 1241–1242 után a magyar uralkodó aligha kívánta magát Attila leszármazottjának tekinteni. Az Attila-tradíció azonban olyannyira részét képezte már a történetírói hagyománynak, hogy abból a lendület visszaesése ellenére sem kopott ki: Kézai munkája már egy átalakult és újfent megerősödött huntradíció bizonyítéka. Míg 1241 előtti forrásainkban Attila az Árpádok őseként – tehát magyar uralkodóként – szerepelt, addig a mongol pusztítást követő írott tradíció a magyarok testvéreiként ábrázolta a hunokat.³⁵

Talán az eddig elmondottak is jelzik, hogy Tóth Zoltán egymással párhuzamosan két-féle Attilával-hagyomány létezésével számolt a 13. századi Magyarországon:

³² JAKUBOVICH 1920. 127.; JAKUBOVICH 1921. 118.

³³ Tóth Zoltán (1888–1958) csaknem kétszáz oldalas gépelt dolgozatának (TÓTH [MS.]) használatát megnehezíti, hogy az nagyrészt jegyzeteletlen, több pontján kézírásos kiegészítésekkel ellátott munka. Alapos jegyzetek mindössze Unrest honfoglalás-történetéhez készültek: utóbbinak a magyar medievisztika előtt sem túlságosan ismert szövegét a filológiában is járatos hadtörténész minden bizonnyal kiadásra akarta előkészíteni. A kézirat a magyar krónikásirodalomnak a hunokkal és a honfoglalással kapcsolatos évszámaira vonatkozó fejtegetésekkel végződik (a hunhagyomány bővülésével foglalkozó anyagot tartalmazó mappában találhatóak még rendezetlen, a témához lazán kapcsolódó jegyzetek is), ám az írás teljesen lezártnak nem tekinthető, és – a hivatkozások hiánya mellett – gondot okoz az is, hogy a szöveg több pontján zavaros.

³⁴ CD IV/2. 218–224., kül. 222.; IV. BÉLA LEVELE 440–441. A levél keltezésének problematikájával kapcsolatban ld. SENGÁ 1987. 604–610.

³⁵ TÓTHI [MS].

1. Az udvari hagyomány úgy tartotta, hogy az Árpádok Attilától származnak: ez a tradíció Attilát nem nevezte hunnak, és a hun–magyar azonosság gondolatát sem mondta ki. Az elképzelés, amely a 11. századtól kezdve létezhetett Magyarországon, a 12. század folyamán megerősödött, és a királyaink őseként számon tartott egykori uralkodóról feltehetőleg már az ősgeszta is szólhatott. Erről az udvari tradícióról árulkodna Tóth feltételezése szerint az Attila hun mivoltát ugyancsak nem ismerő Magyar–lengyel Krónika, valamint a nyugati forrásokat is felhasználó Anonymus.

2. Ezzel párhuzamosan 1189 környékén (esetleg valamivel korábban) kialakulhatott – ugyancsak nyugati hatásra – egy másik tradíció. Ebben a hagyományban Attilát, aki immáron a magyarokkal azonosított hunok élén állt, nem tekintették az Árpádok őseinek: király helyett a vezérek egyikeként szerepeltették őt a források. A második tradíció fejlődésének különböző etapjait jeleznék Tóth Zoltán szerint Spalatói Tamás történeti munkájának megfelelő *caputja*, Laskai Osvát és a Knauz-krónika őstörténeti adalékai, valamint Unrest elbeszélésének egyes részletei. A tatárjárás az elsőként kialakult udvari hagyományt megtörte, és annak helyébe – a királyi udvarban is – a második hagyomány lépett. Ez a második számú tradíció, amely bizonyos belső elemeket is tartalmazott – így a hét magyar vezér mintájára kialakított hun vezérek névsorát – fokozatosan bővült a nyugati forrásokból megismerhető huntörténet bizonyos motívumaival, ám hatással lehetett rá Anonymus is.³⁶

A következőkben Tóth Zoltán gondolatmenetét csupán egyetlen ponton kívánom górcső alá venni: azt tekintem át, hogy az általa az érvelése alátámasztására felsorakoztatott szövegek mennyiben lehetnek korai – vagyis a Kézai huntörténetét megelőző – hagyomány letéteményesei. A kútfőket abban a sorrendben elemzem, amelyben őket elméletébe a hadtörténész beépítette: abban a rendben, ahogyan a források Tóth szerint a folyamatosan fejlődő hunhagyomány bővülésének egyes fokozatairól árulkodhatnak. A kutatás újabb eredményeit figyelembe véve Veszprémy Lászlóhoz hasonlóan magam is az Anonymus *gestájának* lejegyzését követő időszakban keresem a hunhagyomány gazdagodásának lehetőségét.

*

Azokon a forrásokon kell tehát végighaladnom, amelyek Tóth Zoltán teóriája szerint az udvari Attila-tradícióval párhuzamosan fejlődő második hunhagyomány bizonyítékai lehetnek. Valamennyi esetben sorra veszem a kéziratos dolgozatban az adott kútfő információinak régisége kapcsán megfogalmazott legfontosabb argumentumokat, ezt követően pedig – részben a medievisztikai irodalom időközben napvilágot látott eredményeire, részben pedig saját megfigyeléseimre támaszkodva – megvizsgálom, hogy vajon mennyiben igazolhatóak a szövegek korai hagyományt őrző részletei mellett hozott érvek.

1. Spalatói Tamás Historia Salonitanája

A témába vágó első szövegünk közel kortárs tudósítás: a *Historia Salonitana* éppen annak az időszaknak a terméke, amelyben a hunhagyomány magyarországi bővülésének lehetőségét vizsgáljuk. Tamás főesperes – aki a salonai és a spalatói főpapok történetének elbeszélésébe nem egy alkalommal illesztett a dalmát tengerpart vagy a Magyar Királyság históriájával kapcsolatos adalékokat is – munkája³⁷ 14. *capujában* emlékezett meg a magyaroknak a Kárpát-medencébe való megérkezéséről.³⁸

³⁶ TÓTH [MS].

³⁷ KRISTÓ 2002. 64. A *Historia Salonitanáról* és annak 13. századi magyar vonatkozású adatairól ld. KÖRMENDI 2008. 15–19., 167–170.; KÖRMENDI 2012. 510–512.

³⁸ „*His fere temporibus pars aliqua gentis Massagetum egressa de regione sua, que Mageria nuncupatur, venit in multitudinem gravi obstantia queque devastans, totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit. Interfectis namque incolis regionis illius aliisque in servitutem redactis posuerunt se in planitie illa, quia propter*

A honfoglalásról hírt adó nem túlságosan terjedelmes passzust vizsgálva Tóth Zoltán egyértelműen azzal számolt, hogy az 1268 előtt lejegyzett *gesta episcoporum* megfelelő fejezete egy az egyben magyar kútfőből meríthette információit: a 13. századi szerző valamiféle, a megelőző évszázadból származó honfoglalás-történetet használhatott fel. Ebből a hipotézisből kiindulva Tóth a *Historia Salonitana* vonatkozó részletének hazai forrásáról a következőket állapította meg: A feltételezett, a híradás alapjául szolgáló elbeszélésben a magyar tradícióhoz már vegyültek nyugati elemek – így Attila kegyetlenségének hangsúlyozása vagy a hunmagyar azonosság tételének kimondása. A szöveg a 11. századi eredetű udvari hagyománnyal szemben nem tartotta Attilát sem az Árpádok őséne, sem pedig királynak. Csupán egyetlen honfoglalásról beszélt, ez azonban nem a magyarok, hanem a hunok – vagyis inkább a hajdan hunoknak nevezett és később magyarokká lett masszagéták – bejövetele volt.³⁹

Vizsgáljuk meg mindezek után, hogy miféle híradásról is vallhatnak a forrásrészlet információi! Kérdésesnek kell tartanunk, hogy valóban a Tóth által feltételezett hazai kútfő ötvözte-e a Magyarországról kapott híreket az európai történetírás elemeivel: lehetőségként kínálkozik az is, hogy a magyar értesüléseket csakugyan felhasználó dalmáciai történetíró maga egészítette ki a Kárpát-medencéből kézhez kapott históriát. A passzus, amelyet görcső alá kell vennünk, a magyar elbeszélő tradíció ránk maradt szövegeivel nem mutat olyan egyezéseket, amelyek alapján valamely írott szöveg közvetlen felhasználására kellene következtetnünk; közös motívumok azonban kétségkívül akadnak.

A megelőző forráskutatás elsősorban a *pascua Romanorum* terminus meglétének tulajdonított jelentőséget: a rómaiak pannóniai pásztoraira vonatkozó megjegyzés Anonymus-nál⁴⁰ és a keresztény magyarok gestájára támaszkodó Riccardus-jelentésben ugyancsak feltűnik.⁴¹ A motívumegyezések alapján helyezkedett a kutatás arra az álláspontra, hogy a szövegek közös ősforrásra: egy 11–12. századi gestára lennének visszavezethetőek.⁴² A rómaiak legelőjével kapcsolatos hagyományt nemrégiben vizsgáltam:⁴³ ezzel kapcsolatban most csupán egyetlen adalékot szeretnék hozni. A közvetlenül magyarországi eredetű híreket aligha felhasználó 13. századi földrajzi leírás, az Észak- és Kelet-Európa történetének vonatkozásában informatív *Descriptiones terrarum* tanúságtétele⁴⁴ is bizonyíthatja, hogy a *pascua Romanorum* tradíciója az európai történetírásban is jelen volt: nem tarthatjuk tehát kizártnak, hogy a kifejezést a bolognai iskolázottságú⁴⁵ Spalatói Tamás esetleg nem magyar forrásból kölcsönözhetette. A *pascua Romanorum* terminus előfordulása korántsem igazolja tehát minden kétséget kizáróan magyarországi gestaszöveg ismeretét. Amennyiben mégis hazai tudósítást kell gyanítanunk a dalmáciai forrás információjának hátterében, úgy véleményem szerint nem szükségszerű korai szöveggel számolnunk: ha Kristó Gyula nyomán⁴⁶ feltételezzük, hogy a keresztény magyarok gestája – amelyet Riccardus östörténeti információi forrásoként megje-

raritatem hominum abilis erat animalibus alendis, ex quibus maxime multitudo ipsa victum habebat. Hec regio dicebatur fuisse antiquitus pascua Romanorum. Ceperunt ergo circumpositas regiones bellis assiduus infestare, ecclesias destruere, christianos affligere. Erant enim pagani crudelissimi, prius vocabantur Hunni, postea sunt Hungari nuncupati. Ante ipsa tempora dux Attila, ferocissimus persecutor christianorum, de predicta regione dicitur fuisse egressus." THOMAS SPALATENSIS 62.

³⁹ TÓTH [MS].

⁴⁰ ANONYMUS 45–46.

⁴¹ RICCARDUS (ED. DÖRRIE) 151.

⁴² HÖMAN 1925b 33–34., 37., 48., 72., 96–97.; GYÓRFFY 1993. 22–23., 147., 149–150. Az ellentétes véleményre ld. MACARTNEY 1940. 5.; KRISTÓ 1978. 653–657.

⁴³ A kérdéskört az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola Középkori Magyar Történeti, Történelem Segéd tudományai, valamint Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Programjának 2013. május 30–31-i konferenciáján elhangzott előadásomban (*A pascua Romanorum kérdése az elbeszélő hagyományban*) mutattam be.

⁴⁴ COLKER 1979., kül. 721.

⁴⁵ THOMAS SPALATENSIS XXV–XXVI.

⁴⁶ KRISTÓ 2002. 44.

lőlt – nem került előbb lejegyzésre a 12–13. század fordulójánál, úgy a *Historia Salonitana* híradása mögött sem kell mindenképpen korábbi tradíciót keresnünk. Itt kell ugyanakkor megjegyeznünk, hogy még ha a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó megjegyzés magyar területről származott is, nem vethetjük el annak lehetőségét, hogy Tamás főesperes máshonnan is merített híreket.

Álljon itt most példaképpen a forrásnak az a részlete, amely a magyarokat a masszagétákkal azonosítja! Ahogyan azt a kritikai kiadás is megjegyzi, a hír párhuzamát – bár Sevillai Izidor ugyancsak említi, és szkíta eredetűnek mondja a masszagéta népet⁴⁷ – egyetlen más kútfőben sem találjuk meg.⁴⁸ A magam részéről nem tartom valószínűnek, hogy Spalatói Tamást magyar informátora tájékoztatta volna így. Meglehet azonban, hogy a dalmát történetíró a magyaroktól hallott a nép szkíta származtatásának Anonymusnál is fellelhető hagyományáról,⁴⁹ ám később olvasmányélményeire, valamint a hangzás hasonlóságára építve a szkítákat a masszagétákkal cserélte fel. Azt sem zárható ugyanakkor ki, hogy – mivel az európai történetírás gyakorta azonosította a magyarokat más nomád népekkel, így a szkítákkal, az avarokkal vagy a hunokkal⁵⁰ – a spalatói főesperes ezen a ponton hazai tájékoztatás nélkül dolgozott. A magyarok eredetére vonatkozó észrevételhez hasonlóan Attilával kapcsolatban is lehetségesnek látom, hogy alakját a gestairó magyar földről származó információ nélkül szőtte bele a honfoglalás rövid elbeszélésébe.

Bár felmerülhet tehát annak eshetősége, hogy Spalatói Tamást olyan – már 13. századi – magyar forrás alapján tájékoztatták, amelynek az őstörténetre vonatkozó adatai között Attila is szerepelt, a hun királlyal kapcsolatos magyarországi hagyomány bővüléséről véleményem szerint túlzás lenne a forrásrészlet alapján messzebbmenő következtetéseket levonni.

2. *Laskai Osvát LXXVI. sermója*

A *Historia Salonitana* tudósítását elhagyva áttérhetünk azon késő középkori kútfők sorára, amelyek esetlegesen korábbi hagyomány letéteményesei lehetnek. A 15–16. század fordulóján élt ferences szerzetes, Laskai Osvát két történeti adalékokban is bővelkedő Szent István-napi prédikációt hagyott ránk: az ezekbe iktatott honfoglalás-történetek közül dolgozatom szempontjából a LXXVI. *sermo* őstörténeti vonatkozású információi lehetnek érdekesek.⁵¹

Tóth Zoltán úgy látta, hogy a szentbeszédben megőrzött korai magyar história a hun-történet formálódásának egy olyan fázisát tükrözheti, amely teljes bizonyossággal mindössze két elemet tartalmazhatott a belső hagyományból: egyrészt az Attila mellett csupán két vezért, Kevét és Budát ismerő tradíciót, másrészt pedig a hun honfoglalás 417. évi dátumát. Utóbbi évszám ugyancsak eltér a krónikakompozícióban szereplő adattól: a hunok 417-re tett bejövetele Laskai prédikációja mellett a Knauz-krónika családjához tartozó rövidebb krónikaszerkesztésekben, valamint Jakob Unrestnél tűnik fel.⁵²

⁴⁷ *Massagetae ex Scytharum origine sunt.* ISIDORUS HISPALENSIS IX,2,63.

⁴⁸ THOMAS SPALATENSIS 62. 2. sz. jegyz.

⁴⁹ ANONYMUS 34–37.

⁵⁰ ECKHARDT 1939. 88.; KRISTÓ 1983. 323–327.; KULCSÁR 1987. 533–537.; GYÖRFFY 1993. 129–132.; KÖRMENDI 2009b 31–32.

⁵¹ „*Hoc quoque notandum diligenter est, quod duabus vicibus ingressi sunt Hungari in Pannoniam. Primo Bendeguz, filius Thordae tentavit de Sithia venire, qui tamen defunctus extitit. Qui habuit tres filios de genere Kadar, scilicet Ethele, Keve et Budam. Hi anno Domini CCCCXVII venerunt cum maxima multitudine, tandem Chaba, filius Athilae iterum regressus in Scythiam et ibi genuit Ed, Ed vero Ugyel, Ugyel autem Eliud, Eliud Almas, qui quidem ideo sic vocatus est, quia mater eius vidit in somnis de ventre eius crescere pulcherrimam arborem, in qua erant generosi reges et duces. Et sic factum fuit, quia sancti reges de ea processerunt, videlicet Stephanus, Emericus, Ladislaus, Ludovicus etc. Somnus enim Hungarico idiomate alom dicitur, et inde Almas vocatus extitit, qui copiosa multitudine Hunorum secunda vice egressus in Pannoniam, et prope Tituliam occisus est. Qui genuerat Arpad, et iste fuit primus dux.*” OSVALDUS DE LASKO LXXVI.

⁵² TÓTH [MS].

Lássuk mindezek után, hogy mit mond a hadtörténész által a múlt század közepén fagatóra vont kútfőről az újabb szakirodalom! Kertész Balázs, aki a közelmúltban minuciózus vizsgálat alá vette a kérdéses textust, Laskai vonatkozó szöveghelyének forrásait illetően a következő megállapításokat tette: a ferences szerző kétségkívül használta a Hartvik-legendát, ám a honfoglalás leírásakor a Thuróczy-krónika jelenthette számára a vezérfonalat. Ezek mellett árulkodik a beszámoló Anonymus gestájának és valamely, a Knauz-krónika családjához tartozó *manuscriptum*nak az ismeretéről is. Az irodalomtörténész szerint ugyanakkor régi, napjainkra elveszett források használata sem a honfoglalásról szóló egységben, sem pedig másutt nem mutatható ki Laskainál: a szentbeszédek meglepő és más forrásokban nem szereplő információi – így Álmos titeli halála vagy a 11. századról szóló feljegyzésekben Somogy mellett Zala feltűnése –, annak köszönhetőek, hogy a memóriájára támaszkodó szerző nem egyszer rosszul idézett fel szöveghelyeket, vagy esetleg saját korának szóbeli történeti tradíciójára támaszkodott.⁵³ Ennek ellentmond Zsoldos Attila álláspontja: Szent István fiának, Ottó hercegnek a felbukkanása aligha lehet kései hagyomány.⁵⁴

Konszenzus tehát a medievisztikában sem uralkodik annak vonatkozásában, kell-e azal számolnunk, hogy esetleg régebbi hagyomány is fennmaradhatott a 15. század végi szövegben. Mit mondhatunk el mindezek után Tóth Zoltán argumentumairól? Meggyőző érvnek tűnhet, hogy a későbbi krónikákban – így a 14. századi krónikakompozícióban⁵⁵ – szereplő és két Kevét is tartalmazó vezérhas eredetileg csupán vezérhármast lehetett. Bár Kertész Balázs álláspontját elfogadva minden bizonnyal ezt a szöveghelyet is magyarázhatnánk a torzult emlékezettel – a *sermo* ezen momentumát egyébként a régi magyar irodalom kutatója nem építi be érvrendszerébe –, mindennek ellene szólhat a következő megfontolás: amennyiben a vezérek alakját a krónikás egyszerre alkotta volna meg, úgy ügyelnie kellett volna arra, hogy ne ismétlődjenek a nevek. Mindez tehát – ha csak homályosan is – sejtethet valamiféle Kézait megelőző hagyományt.⁵⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Kézai kizárólag 18. századi másolatokban⁵⁷ ránk maradt *Gesta Hungarorum*a nem említi két azonos nevű vezért: a forrásban a krónikakompozíció második Kevéje helyén a Bollók János magyar fordításában Rövnek⁵⁸ mondott *Reuva* (*Reuwa*) nevet találjuk.⁵⁹ Kérdéses, hogy vajon a hun honfoglalás történetében eredetileg szereplő Keve névforma torzult-e, vagy épp ellenkezőleg: a *Reuva* alakból lett később a másoló tollán a második Keve.⁶⁰ Utóbbi esetben – amelyet egyébként a *Reuvát* a rév szóval összefüggésbe hozó Horváth János is valószínűsített⁶¹ – nem kell a névsor megkettőződésére gondolnunk.

⁵³ KERTÉSZ 2005. 374., 378., 381–382.; KERTÉSZ 2006. 464.; KERTÉSZ 2008. 488–489. 490. Vö. HOLLER 2009.

⁵⁴ ZSOLDOS 2008. 496–497.

⁵⁵ „(...) *inter se capitaneis constitutis Wele, filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem fratribus, Ethele, Kewe et Buda, filius Bendekus de genere Erd* (...)” KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ 256. (C. 7.)

⁵⁶ Azt, hogy a ferences szerzetes a teljesebb vezérnévsort is ismerte, bizonyítja a LXVII. *sermo*. Itt Laskai már Attila négy társáról tud: „*Primo enim intravit fortissimus Athila cum fratribus suis, scilicet Buda, Keve, Bela et Ladicha*” OSVALDUS DE LASKO LXXVII. Akár írott forrásból, akár emlékezetből dolgozott tehát a késő középkori szerző, Keve nevét nem tartotta szükségesnek az ismétlést megtartva kétszer kiírni.

⁵⁷ DOMANOVSKY 1906. 7–18.

⁵⁸ ANONYMUS–KÉZAI 93.

⁵⁹ „*igitur in aetate sexta saeculi multiplicati Huni in Scitia habitando ut arena, anno Domini septingentesimo in unum congregati, capitaneos inter se, scilicet duces vel principes praefecerunt, quorum unus Wele fuit, Chele file (sic!) filius ex genere Zemein oriundus, cuius fratres Cuwe et Caducha ambo capitanei. Quarti vero ducis nomen Ethela fuit, Bendacuz filius, cuius fratres Reuwa et Buda uterque duces extitere de genere Erd oriundi, et simul uno corde occidentales occuparent regiones.*” SIMON DE KEZA 147. (7. c.)

⁶⁰ ANONYMUS–KÉZAI 129. 67. sz. jegyz.

⁶¹ HORVÁTH 1963. 468., 469–470. A kérdéses passzus tekintetében is a Kézai-féle textus romlottsága mellett érvelt ugyanakkor Domanovszky, bár magyarázatot ahhoz, hogy azt miért tartja kevésbé helyesnek, nem fűzött. DOMANOVSKY 1906. 50–51.

A 417. év vonatkozásában Kertész Balázs csupán annyit jegyez meg, hogy az egyrészt Unrestnél, másrészt pedig a Knauz-krónikacsaládhoz tartozó rövid szerkesztések egy részében fellelhető információt ez utóbbi szövegcsoport valamelyik kéziratából meríthette Laskai:⁶² a ferences prédikátor ezen információja is kései forrásból származik tehát. Továbbra is kérdéses azonban, hogy utalhat-e ez az adat bármiféle Kézait megelőző hunhagyományra. A problémára a későbbiekben még visszatérek.

3. A Knauz-krónika családja

Míg a Knauz Nándor által Zágrábban felfedezett krónikakézirat⁶³ első adata már az Árpád vezér vezette magyar honfoglalására vonatkozik,⁶⁴ addig a krónikacsalád más *manuscriptumai* egy igen szűkszavú huntörténetet is megőriztek.⁶⁵

Azt, hogy a passzus két eltérő hagyományt ötvözhet, Tóth Zoltán szerint mutatja az Attila név kétféle írásmódja is (*Ethele, Athila*). A szöveg első egysége – a hét honfoglaló vezér mintájára megalkotott hun kapitányok alakjával – a belső tradíciót tükrözné. A sorrend eredetibb lehet, mint a Kézainál fenntartott sorrend, ahol az első és a második vezérhármas helyet cserél: IV. László udvari papja mindig a párosok fontosabb tagját illeszti a második helyre (így Hunort Magor, Aladárt pedig Csaba elé veszi). A huntörténet második része a nyugati hagyomány beáramlására utal: megadja Attila trónra lépésének 445. évi dátumát, és szól a szintén a külföldi hagyományból kölcsönzött Aladárról. A forrás más évszámokat hagyományozott ránk, mint Kézai vagy a krónikakompozíció, és – hasonlóan az eddig vizsgált kútfőkhöz – nem tud Attila és az Árpádok kapcsolatáról sem.⁶⁶

A 16. század első felében készült rövid szerkesztésekkel kapcsolatban ma nem látja úgy a kutatás, hogy azok bármiféle korai forrásból származó adatot őrizhessenek.⁶⁷ A krónikakompozíciótól eltérő információt vizsgálандó passzusunk esetében is csak az évszámok esetében találunk: vissza kell tehát térnünk annak kérdésére, hogy tanúskodhat-e valamiféle korai hagyományról a 417. év. Tóth Zoltán a magyar krónikairódalomban a hun tradícióval, illetve a magyar honfoglalással kapcsolatban fellelhető évszámokat megpróbálta komplex rendszerbe illeszteni, és a különféle szövegekben szereplő eltérő dátumokat egymásból levezetni. Itt most csupán – igen leegyszerűsítve – a 417. évi dátummal kapcsolatos megjegyzések lényegét adom vissza. Tóth évszámok tekintetében két szövegcsoporttal számolt: 1. az Unrest-csoporttal (Unrest, Knauz-krónika, Laskai Osvát), illetve 2. a krónikakompozíció szöveggha-

⁶² KERTÉSZ 2005. 375–376.

⁶³ KNAUZ 1875.

⁶⁴ CHRONICON KNAUZINAUM 328.

⁶⁵ A megfelelő részletet a következőképpen hangzik a Bartoniek Emma által a szövegközlés alapjául választott Párizsi Kódex előadásában: „*Primus ingressus Hungarorum ex Scythia in Daciam et Pannoniam sub ductu sex capitaneorum anno domini ducentesimo. Nomina capitaneorum: primus fuit Ethele, secundus fuit Kebuc, tertius fuit Buda, quartus fuit similiter Kebuc, quintus fuit Bela, quintus vero fuit Bela (sic!), sextus vero fuit Kadisa. Anno domini quadringentesimo quinto Athela electus fuit in regem Hungarorum et idem habuit duos filios, puta Aladar et Chaba. Aladar primogenitus filius regis Athile post obitum patris sui exivit de Pannonia et rediit in Scythiam. Regnavit autem rex Athijla annis quadraginta quatuor et vixit annis centum et viginti quinque.*” CHRONICON KNAUZINAUM 327. Laskai Osvát prédikációja kapcsán fentebb említettem a hun honfoglalásnak a Knauz-krónika szöveg-hagyományából származó 417. évi dátumát: itt kell megjegyezni, hogy – a kétszázadik év tradícióját egyedül képviselő párizsi *manuscriptum*tól eltérően – a krónikacsalád öt egyéb kézírata is ezt az évszámot szerepelteti a hunok bejövételének időpontjaként. Attila királyválasztását ezek a variánsok a 445. esztendőre helyezik. A 417. évre vonatkozó hagyományt számba veszi: KERTÉSZ 2005. 375. 9. jegyz. Az ötödik, a kérdéses dátumot ugyancsak tartalmazó krónikakéziratot ld. MIKÓ 2012. 582.

⁶⁶ TÓTH [MS].

⁶⁷ ROKAY 1999. 181.

gyományával (Budai Krónika családja, Képes Krónika családja). A két csoportnál az évszámok eltérnek ugyan, de a tartamok sok esetben egyeznek.⁶⁸

Lássuk, mit jelent mindez az elsőnek mondott honfoglalás esetében! A hunoknak a Kárpát-medencébe való megérkezése (*primus ingressus*), illetve Attila trónra lépése között a magyar krónikásirodalom szerint huszonnyolc év telt el. Az Unrest-csoportnál ennek a különbségnek a 417. esztendő és a 445. év közötti időtartam felel meg. Ugyanezen huszonnyolc éves tartamot megtaláljuk a Bécsi Képes Krónikában is: ez a hunok bevonulását 373-ra, Attila királlyá választását pedig 401-re teszi. Tóth Zoltán arra az álláspontra helyezkedett, hogy – mivel Attila Bleda halálával valóban 445-ben lett királlyá –, az Unrest-csoport jobb hagyományt őrizhetett meg, mint a Képes Krónika, amelyben a *primus ingressus* dátuma inkább a hunok európai feltűnésének időpontjával esik egybe.⁶⁹ Ez esetben is feltehető azonban a kérdés: miért kell feltételeznünk, hogy a történelmi valóságot (jobban) tükröző 5. századi dátumok jelentenék narratív forrásaink eredeti hagyományát? Nem lehetséges, hogy a Knauz-krónika szövegsaládjá által is képviselt tradíció jelentkezett később, a korábbi évszámok egyfajta javítása révén?

Az eddig görcső alá vett kútfők vizsgálata azt mutatta tehát, hogy azoknak a hunhagyománnyal kapcsolatba vonható részletei aligha árulkodhatnak egyértelműen valamiféle korai, Kézait megelőző Attila-hagyományról. Van azonban egy, a huntörténettel hosszabban foglalkozó szövegünk: Unrest német nyelvű, ám magyar tájékoztatásra épülő krónikája.

4. Jakob Unrest Ungarische Chronikja

Hipotézisében Tóth Zoltán kiemelkedő jelentőséget tulajdonított Jakob Unrest 1490 után komponált Magyar Krónikájának:⁷⁰ szerinte a 15. századi karintiai szerző német nyelvű szövegének alapja – legalábbis a korai magyar történet vonatkozásában – egy összefüggő, egyetlen addig ismert kútfővel sem azonosítható hazai elbeszélő munka lehetett. Ezt az alkotást – amely a hadtörténeisz vélekedésének megfelelően a 14–15. század fordulóján vagy már a 15. században kerülhetett összeállításra – Unrest a fordítás során legfeljebb néhány megjegyzéssel, így például földrajzi vonatkozású megállapításokkal, egészíthette ki. A feltételezett krónika a kései hagyomány mellett a korábbi tradícióból származó részleteket is fenntarthatott.⁷¹

A hipotézis – legalábbis annak első, egy Unrest szövege mögött felsejlő magyar krónikára vonatkozó része – mára olyannyira igazolást nyert, hogy a közelmúltban napvilágra került egy, a Tóth Zoltán által valószínűsített krónikához nagyon hasonló textus. A herceg Esterházy-levéltárban ránk maradt, a 16. század végéről származó kódexben olvasható elbeszélés, amelyet Mátyás uralkodásának első felében állíthattak össze, egy, az unresti történetnél jóval rövidebb redakció: a karintiai szerző elbeszélése a hun és a magyar honfoglalástörténet előadásában is több ponton mutatkozik a latin szövegezésnél bőbeszédűbbnek. Az Esterházy-kódex krónikája és az Unrest-féle szöveg viszonyát illetően az újonnan felfedezett textust publikáló Mikó Gábor arra a következtetésre jutott, hogy – bár a két kútfő nem egyszer szó szerinti párhuzamokat is mutat – egyértelműen egyik szöveg sem vezethető le a másikból. Lehetséges, hogy a karintiai szerző valamiféle, az Esterházy-kódexben talált krónikához hasonlitos, ám annál bővebb szövegezést vett alapul fordításához. Előfordulhat ugyanakkor az is, hogy több magyarországi kútfőből állította össze híradását: ez esetben a rendelkezésére

⁶⁸ A helyzetet bonyolítja, hogy a krónikakompozíció szöveghagyománya, illetve az Unrest-csoporthoz tartozó textusok időközben egymásra is hatottak: Unrestnél egyértelműen a krónikakompozícióból átszármazott adatok is olvashatóak. A jóval későbbi dátumokat adó Kézai-féle textust Tóth kihagyta ebből a rendszerből. Ld. TÓTH [MS].

⁶⁹ TÓTH [MS].

⁷⁰ A krónika magyar adatait vizsgálta Radek Tünde is: RADEK 2009. 51–52.

⁷¹ TÓTH 1947. 65–66., TÓTH [MS].

álló források sorában csupán egy lehetett az Esterházy-kódex textusával szoros rokonságot mutató elbeszélés.⁷²

Mindez nem zárja tehát ki annak lehetőségét, amit Tóth Zoltán az Esterházy-kódex textusának ismerete nélkül dolgozatában megfogalmazott: Jakob Unrest használhatott egy, az Esterházy-kódex variánsánál hosszabb krónikasöveget. A Karintiában lejegyzett forrás azon információi, amelyek a latin szerkesztésben nem szerepelnek, származhatnak ebből a feltételezett krónikából, de akár más magyarországi – vagy külföldi – forrásból is.

Akadhatnak-e mindezek után Unrestnél olyan részletek, amelyek a 13. századi tradícióról, a hunhagyomány magyarországi alakulásáról árulkodhatnak? A következőkben csupán három olyan mozzanatot emelek ki a német krónika hüntörténetéből, amely Tóth Zoltán érdeklődését felkeltette. Elsőként visszatérek a Knauz-féle rövidebb krónikákban is fellelhető 417. évi hun honfoglalás problematikájára: a dátumot ez esetben az Esterházy-kódex krónikájához hasonló szövegből kölcsönözhetette Unrest. Ezt követően a német nyelvű textus két olyan részletét vizsgálom meg, amelyek párhuzamát az Esterházy-kódex szövegezésében nem leljük fel.

Az Esterházy-kódex krónikájában, illetve Unrestnél is együtt szerepelnek a csupán a Knauz-krónika családjának hagyományában ismert honfoglalás-dátumok a krónikakompozícióban feltüntetett uralkodókkal és pápákkal. Ezzel kapcsolatban Tóth Zoltán a következőkre részletre hívta fel a figyelmet: míg a Bécsi Képes Krónika családja a 373. évnél szerepelteti Valentinianus (Valentinus) császárt, illetve I. Celesztin pápát (422–432),⁷³ addig a most vizsgált szövegekben 417-nél tűnnek fel.⁷⁴ Mindez arra is utalhat, hogy eredetileg valóban a hunok 5. századi – vagyis I. Valentinianus (364–375) helyett az említett pápával valóban kortárs III. Valentinianus (423–455) alatt lezajlott – honfoglalásról tudhatott a magyar hagyomány.⁷⁵ Kisebbségi pontatlanság azonban így is adódik: 417 megelőzi mind a császár regnálását, mind I. Celesztin pontifikátusát; ám ez a momentum akár erősíthetné azt a feltételezést is, hogy a Képes Krónika 373. évével szemben valóban a 417-ről tudó források képviselnének egy eredetibb hagyományt. Mielőtt azonban a részlet alapján távolabbi következtetésekre jutnánk, nézzünk meg egy további passzuzt a latin nyelvű rövid krónikából!

Az Esterházy-kódexben fellelhető redakció (és Unrest) olyan hagyományt őriztek meg, miszerint Attila a bejövétel utáni hetvenkettedik évben, vagyis 499-ben halt volna meg.⁷⁶ A hetvenkét éves időtartamot ugyancsak ismerő Képes Krónikában a hun király halála ezzel szemben – a korábbi bejövételnek megfelelően – 445-nél szerepel.⁷⁷ Mindkét (mindhárom) forrás egyezik azonban abban, hogy az eseményt – a hibásan másodiknak mondott – Marcianus császár (450–457) és Gelasius pápa (492–496) idejére teszik.⁷⁸ Mindez inkább azt a látszatot erősíti, hogy a történeket az imperátorok regnálásához, illetve valamely pápa pontifikátusához kötő mozzanatok esetében kétféle hagyományból kerülhettek egymás mellé a valójában nem is kortárs személyek nevei: az I. Celesztin mellett szereplő császárban sem szükséges tehát III. Valentinianust sejtenuünk.⁷⁹ A 417. év a bővebb krónikasövegektől valóban eltérő hagyományt képvisel tehát, ám korántsem szükségszerű ennek adnunk az elsődlegességet.

⁷² MÍKÓ 2013. 9.

⁷³ KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ 255.

⁷⁴ MÍKÓ 2013. 15., 18.; UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁷⁵ TÓTH [MS].

⁷⁶ MÍKÓ 2013. 18.; UNREST (ED. ARMBRUSTER) 484.

⁷⁷ KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ 282.

⁷⁸ KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ 282.; MÍKÓ 2013. 18.; UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁷⁹ Meg kell ezen a ponton azt is jegyezni, hogy a Képes Krónika családjához tartozó kéziratok közül V1 és V5 a *Valentini* helyett a *Valentis* alakot szerepeltetik (vö. KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ 255.; MÍKÓ 2012. 578.): nagyon is elképzelhető tehát, hogy I. vagy éppen III. Valentinianus helyett a Marcianushoz hasonlóan a kelet-római területek felett uralkodó Valensre (364–378) kell Celesztin pápa krónikasövegbeli társaként gondolnunk.

Vessük mindezek után pillantásunkat a karintiai elbeszélés azon passzusaira, amelyeknek párhuzamai nem lelhetőek fel a Mikó Gábor által felfedezett krónikaszcsovegben! A beszámoló szempontunkból érdekes egységét, Unrest huntörténetét három részre tagolhatjuk. Az első blokk az Esterházy-kódex rövid szerkesztéséhez hasonlóan beszámol arról, hogy a hunok Szkítiából érkezve 417-ben vonultak be hat kapitány vezetésével Pannóniába, ahol huszonnyolc év elteltével Attilát római módra királlyá választották. Ezekhez az adatokhoz azonban már ezen a ponton olyan információk vegyülnek, amelyek a német krónikában feltehető formájukban eltérnek a magyar krónikásirodalom adataitól. Így megtudhatjuk, hogy a hunokat Szkítiából az ottani fejedelmek üzték el,⁸⁰ nevüket a Hünnia nevű országról kapták,⁸¹ és Pannóniába Erdély felől érkeztek meg.⁸² Utal a forrás barbár szokásaikra is.⁸³ Az Unrest-féle huntörténet második és egyben leghosszabb egysége elsőként Attilát mutatja be, majd leírja a hunok birodalmát: a földrajzi ismertetés kétségkívül Unrest saját korának viszonyait jeleníti meg, még Drakul vajdát is említi.⁸⁴ A betétet minden bizonnyal a karintiai szerző tartotta szükségesnek beiktatni a hunokról szóló egyéb forrásokból kölcsönzött adatokba. A geográfiai információkat Attila hadjáratainak bemutatása követi: ahogyan Kézai és a krónikakompozíció, Unrest is szól az itáliai vállalkozásról és a catalaunumi ütközetről.⁸⁵ A király halálára vonatkozó híradás után, az általam harmadiknak tekintett egységben újfent olyan információkat találunk, amelyek kétségkívül a magyar krónikásirodalomra vezethetőek vissza: ahogyan az Esterházy-kódex krónikájában is olvashatjuk, a hun király százhuszonöt évig élt, és negyvennégy esztendeig uralkodott. A rövid latin nyelvű krónika is tudni véli, hogy Attilának két fia volt, közülük pedig Aladár nem hagyott hátra örököszt. Azt azonban, hogy Attila halála után Csaba Szkítiába költözött, az Unresttel párhuzamokat mutató Mátyás-kori krónika nem tartalmazza: fellelhetjük ugyanakkor adatunkat a Knauz-féle szerkesztésekben.⁸⁶

Azt, hogy Unrest a hunokról vagy Attiláról ismer olyan történeteket is, amelyek aligha származhattak magyar földről, elárulja maga a szöveg is. A krónikás megjegyzi, hogy Attila csodás születéséről hallott ugyan, ám most – mivel erről tájékozódni nem volt ideje – nem jegyez fel semmit.⁸⁷ Attila isztriai és itáliai hadjáratahoz érkezve Unrest azt is szükségesnek tartja közbeiktatni, miszerint a karintiai Maria Saal egyházát is feldúlták volna a hunok.⁸⁸ Vajon azonban csak egyes, a magyar híradások közé beékelte információkról van szó? Vagy azt kell feltételeznünk, hogy az Esterházy-kódexben és a Knauz-féle krónikákban olvasható nem túl informatív huntörténetet Unrest maga bővítette ki más – nem magyarországi – kútfők híryananyagára (és talán karintiai szóbeli hunhagyományra) is támaszkodva? A kérdés megválaszolásához nézzük meg azt a két elemet, amelyet Tóth Zoltán is beillesztett elméletébe!

Az *Ungarische Chronik*ban olvasható huntörténet általam elsőnek mondott egységében – amely egyértelműen magyar krónikából kölcsönzött adatokat is tartalmaz – a hun címer leírását is megtaláljuk: ez Unrest szerint vörös nyereggel felszerelt ezüst lovat ábrázolt („vnd

⁸⁰ „...würden die heyn vertriben aus dem Schicia von den fürstn desselben landes...” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁸¹ „Pey dem selbn land ligt nahend ain klaynes landt genant Hünia, dauon sy von alter genant warn Hüni, das warn die heyn (...).” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁸² „...die khomen in flucht gen Pannonia, [...] vnd von erst in Sybenbergen...” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁸³ „Die warn von erst ain wilds vngelaubigis volckh. Sy assen rohes vnd vngesotens fleysch [...]” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁸⁴ „...da am jungstn Trakol weyda hertzog ist gewesn...” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁸⁵ UNREST (ED. ARMBRUSTER) 483–484.

⁸⁶ UNREST (ED. ARMBRUSTER) 484–485., MIKÓ 2013. 18.; CHRONICON KNAUZINAUM 327.

⁸⁷ „(...) vnd von künig Entzel gebürdt wil ich hie nicht schreiben von wegn der wunderlichn gepürdt als die gemayn sag ist, wan ich der warhayt nit grüntlich vnterricht bin vnd beulch es den, die der sach ein wares wissn haben...” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁸⁸ „Darnach zerstört er vnser frawn kirchn vnd stat vnd verprant die aus dem grünt...” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 483.

fürten sy zw wappen ein weisses ross mit ainem rotten sattl).⁸⁹ Ismert, hogy Kézai hunjai jelvényükön turult viselnek.⁹⁰ Kevéssé tarthatjuk valószínűnek, hogy a 13. század végét követően a mitikus madáralakot megjelenítő címer mellett a hunok egykori lovas armálisának tradíciója is létezett volna Magyarországon. Ha tehát magyar hagyományt használt fel Unrest, akkor annak Kézainál korábbiak kellett lennie.⁹¹ A címerleírás egy párhuzamára Tóth Zoltán is felhívta a figyelmet: a magyar armálist hasonlóan festi le *Clipearius Teutonicorum*ában Konrad von Mure. Az 1262 és 1274 között – vagyis éppen a számunkra érdekes időszakban – összeállított heraldikai költemény⁹² a következőket mondja a magyar királyról: „*Albus equus rubeo clipeo regis solet esse / Ungarici, nec equo frenum nec sella deesse*”.⁹³ A részletet azonban a zürichi szerző invenciójaként tartja számon a szakirodalom:⁹⁴ nehezen képzelhető el, hogy a számos esetben fantáziacímert teremtő⁹⁵ Konrad von Mure éppen a távoli Magyarország esetében kapott volna értesülést valamiféle régi – ráadásul a hunokra vonatkozó – hagyományról. A *Clipearius* megbízhatatlan címerleírásai miatt hajlok arra, hogy a két kútfő párhuzamát véletlen egyezésnek tekintsem. Kérdéses, mi okból kreálhatott Unrest a hunok számára armálist, ha ilyen forrásában nem szerepelt, ám kevésbé valószínű, hogy egy elveszett magyarországi krónikát kellene a kétségkívül hasonló szövegrészek mögött felfedeznünk.

Vizsgálendő végezetül, hogy honnan is vehette Unrest Attila hadjáratainak a magyarországi kútfőkben is előadott ismertetését. Tóth Zoltán a karintiai krónika háttérében egyértelműen magyar tudósítással számolt: abból a tényből, hogy az elbeszélés a Kézai-féle történetnél jóval szikárabb, azt a következtetést vonta le, hogy Unrest mögött egy korábbi krónikaredakciót kell látnunk. Felfigyelt a hadtörténetész–filológus arra a sajátosságra is, hogy a német szöveg felcseréli a galliai (451) és az itáliai (453) hadjáratok⁹⁶ sorrendjét: ennek ténye arra utalhat, hogy az eltérő forrásokból származó adatok több fázisban épülhettek be a magyarországi szerkesztésekbe. Tóth hipotézise értelmében az első változatok még csupán néhány külhoni forrásból kölcsönözött adatot tartalmazhattak. Erre a magra épülve később jött csupán létre a nyugati kútfők széles bázisának ismeretéről tanúskodó huntörténet ma ismert formája.

⁸⁹ UNREST (ED. ARMBRUSTER) 482.

⁹⁰ SIMON DE KEZA 152.

⁹¹ TÓTH [MS].

⁹² PRINET 1925. 675.

⁹³ GANZ 1899. 174.

⁹⁴ GANZ 1899. 172., 174. 4. jegyz. Vö. FEJÉRPATAKY 1908. 348.; KUMOROVITZ 1954. 26.

⁹⁵ Vö. GANZ 1899. 174–184.

⁹⁶ „*In dem ersten zug kam er gen Karotein, nun Kerndn genant, da zerprach er von erst die grösse stat Lybürnia, da nun vnser frawn, genant jm Sall stet, vnd vberzoch das lanndt mit swarm schadn. Vnd zw pabst Leo des ersten vnd kayser Theodosio zeyttn zoch künig Achyla in Walsche landt vnd gewan dauon erst Agla, das ist die hauptstat in Dalmacia, da von bekriegt er die Walschn land drew jar. Darnach zerstört er vnser frwn kirchn vnd stat vnd verprant die aus dem grünt. Er zerstört auch die stett Verrär, Brixiam, Pergamen, Mayland, Tüschaland vnd mer stett vnd vberzoch die lannd mit swarm schadn. Pabst Leo besorgt, Achyla würd genn Rom ziehen und die kristenlich kirch zerstoren, vnd kam selbst zw künig Achyla pey Padaw, do er zw veld lag vnd patt in vmb frid, im vnd den Römärn; das gewert in künig Achyla vnd gab im den frid. Die hayden vnd all die seinen namen des grossen wunder, das künig Achyla dem pabst so williglich frid gab. Sy westn aber nicht, warumb es geschah. Achyla het vor ein gesicht gesehen vnd ein zornige stim gehört, die sprach zw im: «Nür dw gewerst pabst Leo vmb wen er dich pitt, oder dw muest jamerlichen sterben». Sonst hiet Achyla Rom desmals vberzogn. (...) Da nun künig Achyla aus Walschn landn schyed, zoch er auf an den Reyn vnd in alle landt dabey gelegen, die vberzoch er mit swarm, grossn schadn, und die lanndt mocht in gegen seiner macht kayne widerstant thüen. Dan zw den zeyten hetn die Remer ainen obristen haübtman in irn landn ausserhalb Rom, genant Ecius, der besampt sich mit Bürgundischen, Sachsnn und Franckhn wider künig Achyla, vnd bey der stat Alünia tett er ainen grossen streyt mit künig Achyla vnd lag jm ob vnd erschluog im alles sein volkh, und würdn zw paydn seyten erschlagen hundert tausent vnd sechtzig tausent man. Da ward warlich gesehen, das die todtm leichnam jnn dem pluett schwumen. Künig Achyla kham mit wenig seines volcks mit leben dauon vnd betracht, wie er sich wider an der cristenheit rach und besampt sich wider mit seinem volkh, das anderß wo hett, vnd stercker dann vor, vnd zoch wider jnn die lanndt, da im der schad ergangen was, vnd zoch gen Hessen, gen Franckreich.*” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 483–484.

Unrest forrásának Kézaihoz viszonyított előidejűségét jelezné az is, hogy a catalaunumi ütközetet – amelyet a magyar tradíció a hunok dicsőségeként beszél el – a német szöveg még nem állítja be Attila győzelmeként.⁹⁷

Az elmélet, miszerint a magyar krónikásirodalommal kapcsolatba hozható adatok által közrefogott egységben a hazai hüntörténet egy Kézai elbeszélésétől eltérő variánsát kellene keresnünk, csábítónak tűnhet. Ugyanakkor azok a nyugati kútfők, amelyeken a magyarországi hunhistória is alapul, széles körben ismertek voltak a kor Európájában. Önkéntelenül is felmerül bennünk a kérdés: nem lehetséges, hogy Unrest, aki nem elégedett meg magyar forrása gyér adataival – sőt kimutathatóan dolgozott külföldi elbeszélő forrásokkal a magyar történetben is⁹⁸ – maga készített krónikája elejére egy bővebb szövegezésű, színesebb elbeszélést Attila pannóniai uralmáról?

Jelen esetben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kérdést elég nagy bizonyossággal meg tudjuk válaszolni. A történetíró az *Ungarische Chronik* mellett két másik munkát is hagyott ránk: a kutatás által leginkább értékesnek tekintett *Österreichische Chronikot*, illetve a szűkebb hazája történéseit elmesélő *Kärnter Chronikot*.⁹⁹ Utóbbi azért érdekes most számunkra, mert az Attila háborúskodásairól szóló passzus – valamelyest rövidebb előadásban és a hadjáratokat helyes sorrendben feltüntetve – ebben¹⁰⁰ is fellelhető.¹⁰¹ Bár a hun király Jordanes előadására épülő története számos nyugati kútfőbe – így a Kézai előtt is ismert Gembloux-i Sigebert, Viterbói Gottfried vagy Troppai Márton tudósításaiba is – több-kevesebb hasonlósággal épült be,¹⁰² a *Kärnter Chronik* megfelelő szöveghelye egy, a 14. század végén ugyancsak népnyelven összeállított és Unrest számára más helyütt is forrásul szolgáló¹⁰³ krónika (*Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*) rövid Attila-históriájával¹⁰⁴ látszik leginkább egyezni. Míg a catalaunumi csatában elesettek számát – amelyről a magyar krónikák egyébként hallgatnak – Jordanes mindkét tábor esetében 165 ezer főre becsülte,¹⁰⁵ addig Troppai Mártonnál,¹⁰⁶ Viterbói Gottfriednél¹⁰⁷ vagy Sigebertnél¹⁰⁸

⁹⁷ TÓTH [MS].

⁹⁸ UNREST (ED. ARMBRUSTER) 476.

⁹⁹ GROSSMANN 1957. XIII–XXIX.; NEUMANN 1987. 685–695.

¹⁰⁰ „Do nun der Hewn kunig genant Eitel von Vnngern derselb Kunig hat die Romisch Kirchn und das Romisch Reich mit Krieg vast beswart. Do entgegen besampt sich der Romer Haubtman, genant Etnis, mit den Saxn, Franckhn und Purgundn, und uberwandt kunig Eitzln inn der Stat Almua, da waren hundert tausnt und sechzig tausnt an paydn Tayln erslag. Das Pluet floss, das die totn Corper darinn swumen, Kunig Eitel floch aus dem Streit und besampt sich darnach wider und sterker, und verwust die Stat Ayla, das ist die haubt Stat in Dalmatia, zum ander mall nach Kunig Attilia Erstornug, Pern, Vicentz, Pergam, Mayland, Paruss. Darnach zoch er an den Rein, und verwust er das Landt Hessen und vast gantz Gallia. (...) Darum kham Pabst Leo selb zu Kunig Eitel und patt den umb Frid, des gewert Kunig Eitel den Pabst und hielt Frid.” KÄRNTER CHRONIK 490–491.

¹⁰¹ A két krónika részleteinek egyezésére már Franz von Krones is felhívta a figyelmet: UNREST (ED. KRONES) 346–348.

¹⁰² A magyarországi Attila-történet nyugati kútfői kapcsán ld. DOMANOVSKY 1906. 33–74.

¹⁰³ NEUMANN 1987. 685. AHA, hogy az *Ungarische Chronik*ban olvasható hüntörténet egy részének forrása is a *Chronik von den 95 Herrschaften* lehet, Karl Grossmann utalt egy rövid megjegyzés erejéig. GROSSMANN 1957. XVII. A krónikára és magyar adataira ld. még BRADÁCS 2009.

¹⁰⁴ „Die zeit tet künig Eczel, der Heun oder der Unger chünig, wider daz römisch reich manigen streit und lies töten Belam seinen bruder. Do künig Eczel daz reich vast beswärt, nam Ecius, der Römer haubmann, zu sich die Sachsen, Frankchen und Burgunder und überwant künig Eczel in der stat Alunia, und wurden da hundert tausent und sechzig tausent an paiden tailen erslagen. Daz plüt vlozz do sam ain grosser pach, darinn man die toten sach swimmen. Chünig Eczel vloch auz dem streit und sampt sich darnach sterckher und verwüst und störet dise stet: Agley, Peren, Vincenz, Pergam, Mailon, Remel, Parus und darnach Chölen an dem Reine und alles, daz an dem Reyne was gelegen, und liez daz land Galliam auch verwüsten. Pabst Leo cham selb zu künig Eczel und pat in umb ain fride. Daz tet künig Eczel und geweret den pabst.” CH. VON DEN 95 HERRSCHAFTEN 67.

¹⁰⁵ JORDANES 113.

¹⁰⁶ GOTIFREDUS VITERBIENSIS 86.

¹⁰⁷ MARTINUS OPPAVIENSIS 454.

¹⁰⁸ SIGEBERTUS GEMBLACENSIS 309.

180 ezer főről olvashatunk. Unrest előadása nem csupán 160 ezres adatában, de többi részletében is összecseng az egy évszázaddal korábbi német nyelvű kútfő Attila-történetével. Míg az imént említett latin forrásokban az Unrestnél a 451. év vonatkozásában fellelhető adatok nem szerepelnek együttesen,¹⁰⁹ addig a *Chronik von den 95 Herrschaften* ismeri mind Aëtius személyét, mind pedig a frankoknak, a szászoknak és a burgundoknak a rómaiak oldalán való részvételét, az összecsapás helyszínének Alvernia (*Alünia, Almua*) megnevezését vagy a csatamezőn keresztülfolyó patak motívumát. Valószínűnek látom, hogy ez az elbeszélés állhatott eredetileg Unrest rendelkezésére, és az ennek alapján készült rövid közlést egészíthette ki olvasmányai alapján az *Ungarische Chronik* bővebb előadásában: a catalaunumi ütközet leírása összecseng itt a Karintiai Krónika híradásával, ám az isztriai–itáliai események leírása gazdagabb. A 14. század végi forráshoz képest mutatott többletinformációk – ha nem valamilyen karintiai vonatkozású beszúrásról vagy a szerző saját korára utaló földrajzi jellegű megjegyzésről van szó – megfeleltethetők egyik vagy másik nyugati kútfő Attilával kapcsolatos adatainak: bár ezek a beszámolók Magyarországon is ismertek voltak, felesleges hazai közvetítéssel számolnunk.

A karintiai szerző mindkét munkájában találunk ugyanakkor egy olyan részletet, amely az eddig említett nyugati kútfők egyikének vonatkozó passzusaival sem mutat egyezést. Unrest tudni vél arról, hogy Attila három – egyenként 100 ezer fős – egységre osztotta seregét: ezek Magyarországon, Isztriában, illetve a Rajna mentén állomásoztak.¹¹⁰ Kézainál, illetve a krónikakompozícióban létszámra vonatkozó információ nélkül megtalálhatjuk a haderő három részre bontását: Attila a catalaunumi síkon vívott ütközet előtt seregének harmadát küldi Miramammona ellen Katalóniába.¹¹¹ A párhuzamot azonban, amelyet a magyar elbeszélő forrásokkal mind a szövegkiadás,¹¹² mind pedig Tóth Zoltán feltüntetett,¹¹³ túlságosan távolinak látom ahhoz, hogy hazai kútfő hatásával számoljak.

*

Bár írásomban nem vettem sora Tóth Zoltán valamennyi argumentumát, úgy vélem, a fentiekben egyértelműen sikerült bizonyítanom, hogy késő középkori szövegeink – a Veszprémi László által is hivatkozott kéziratok dolgozat téziseivel ellentétben – néhány elgondolkodtató momentumuk ellenére sem árulkodnak a hunhagyomány esetleges 13. századi bővüléséről. A rövidebb krónikaszerkesztések hagyományanyagában fellelhető dátumok jelzik ugyan egy, a hővebb redakcióktól eltérő hagyomány meglétét, ám aligha tanúsítják annak előidejűségét. Nem tulajdoníthatunk bizonyító erőt a hun vezérnévsor megkettőződésére utaló elméletnek sem. A kétségkívül hazai forrást is felhasználó Jakob Unrest hunhistóriájának azon adatai, amelyeknek nem leljük párhuzamát rövidebb krónikáinkban, nem magyar tájékoztatáson, hanem a karintiai krónikás előtt is ismert európai történeti tradíción alapulnak. Bár a hun király neve a 12. század végétől – és különösen Anonymust követően – Magyarországon is egyre gyakrabban kerülhetett szóba korai történetünk kapcsán, Spalatói Tamás Attilát is említő híradása ugyanúgy magyarázható az európai történetírás hatásával, mint egy magyarországi informátor híradásával. Ha Kézai előtt be is kerülhetett tehát valamely gestaszerkesztésbe Attila története, annak egyedüli tanúbizonysága mindezek után a magyar

¹⁰⁹ Vö. DOMANOVSKY 1906. 53–55.; TÓTH [MS].

¹¹⁰ „*Er macht drew feld mit volkh, das erst ließ er zw Vngern, darinn hiet er hündert tausnt man; dass annder veld het er in Walchn auch mit hündert tausnt manen, das dritt veldt macht am lestn an dem Reyn, darin waren auch hundert tausent man.*” UNREST (ED. ARMBRUSTER) 483.; „*Es stett geschribn, das derselb Kunig Etzel hab gehabt drew Veld, inn jedm Veld hundert tausent man, ain Veld zu Wahn, ains am Rein, und ains zu Ungern.*” KÄRNTNER CHRONIK 491.

¹¹¹ SIMON DE KEZA 153.

¹¹² UNREST (ED. KRONES) 357. 3. jegyz.

¹¹³ TÓTH [MS].

forrásokra csupán közvetett módon támaszkodó és mesés elemekkel is átszőtt Magyar-lengyel Krónika lehet. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendkívül vegyes hagyományanyagot tartalmazó kútfő Attila-történetére már csupán a hun királyra vonatkozó európai hagyomány gazdagságát és a hun–magyar azonosítás széles körű elterjedtségét tekintetbe véve sem egy magyar gestaszerkesztés megléte az egyetlen lehetséges magyarázat. Ha létezhetett is a 13. századi Magyarországon olyan gestaredakció, amely a névtelen jegyzőnél hosszabban szólt Attiláról, az előadásában egységes Kézai-krónika és a ránk maradt egyéb források alapján nincs okunk azt feltételezni, hogy ez a szerkesztés egy, az Anonymusnál kimutatható koncepciót sokkal bővebben és cizelláltabban továbbépítő huntörténetet tartalmazott volna.

BIBLIOGRÁFIA

- IV. BÉLA LEVELE IV. Béla IV. Ince pápának (1250. nov. 11.). Ford. Gy. Ruitz Izabella. In: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: KATONA Tamás, bev. Györfly György. Budapest, 1987². 437–442.
- ÁBRAHÁM 2009. ÁBRAHÁM Ádám: Az Attila-kép alakulása történetírásunkban. A krónikás kezdetektől Katona Istvánig. *Belvedere Meridionale* 21. (2009: 1–2.) 5–15.
- ANONYMUS P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemilius JAKUBOVICH – Desiderius PAIS. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapest, 1937–1938. (repr. 1999.) I. 13–117.
- ANONYMUS –KÉZAI ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei* – KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémy László – Bollók János, az utószót és a jegyzeteket írta Veszprémy László. Budapest, 2004.
- BOZOKY 2012. BOZOKY, Edina: *Attila et les Huns. Vérités et légendes*. Paris, 2012.
- BRADÁCS 2009. BRADÁCS Gábor: A *Chronica patriae*. Egy 14. századi osztrák krónika és a magyar történelem. *Századok* 143. (2009: 6) 1421–1454.
- CD *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Ed. Georgius FEJÉR. Buda, 1829–1844.
- CFH *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. Ed. Albinus FRANCISCUS GOMBOS (– Csaba CSAPODI). I–IV. Budapestini, 1937–1943. (repr. 2005–2011.)
- CHP (ED. DEÉR) *Chronicon Hungarico-Polonicum*. Ed. Iosephus DEÉR. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (repr. 1999.) II. 289–320.
- CHP (ED. KARÁCSONYI) *Chronica Hungaro-Polonica*. Pars I. Textus cum varietate lectionum. Ed. Béla KARÁCSONYI. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. XXVI. Szeged, 1969. 3–75.
- CH. VON DEN 95 HERRSCHAFTEN *Momumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. VI. *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*. Ed. Joseph SEEMÜLLER. Hannoverae – Lipsiae, 1909.
- CHRONICON KNAUZIANUM *Chronica Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta*. Ed. Emma BARTONIEK. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (repr. 1999.) II. 321–345.
- COLKER 1979. COLKER, Marvin L.: America rediscovered in the thirteenth century? *Speculum* 54. (1979: 4.) 712–726.
- CSÁKÓ 2012. CSÁKÓ Judit: A középkori magyar történelmi hagyomány mesés elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében. *Fons* 19. (2012: 4.) 435–462.
- CSÁKÓ 2014. CSÁKÓ Judit: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. *Századok* 148. (2014: 2) 287–334.
- DOMANOVSKY 1906. DOMANOVSKY Sándor: *Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány*. Budapest, 1906.

- DOMANOVSKY 1933. DOMANOVSKY Sándor: Kézai és a húnkrónika. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933. 110–132.
- GANZ 1899. GANZ, Paul: *Geschichte der heraldischen Kunst in der Schweiz im XII. und XIII. Jahrhundert*. Frauenfeld, 1899.
- GERICS 1961. GERICS József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest, 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)
- GOTIFREDUS VITERBIENSIS Gotifredi Viterbiensis *Speculum regum*. Ed. Georgius WAITZ. In: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*. Ed. Georgius Heinricus PERTZ. XXII. Hannoverae, 1872. 21–93.
- GROSSMANN 1957. GROSSMANN, Karl: Einleitung. In: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. XI. Jakob Unrest: *Österreichische Chronik*. Ed. Karl GROSSMANN. Wimariae, 1957. VIII–XLIX.
- GRZESIK 1994. GRZESIK, Ryszard: *The Hungarian roots of the Hungarian–Polish Chronicle*. MA Thesis. 1994. [kézirat]
- GRZESIK 1995. GRZESIK, Ryszard: European Motifs in the Polish Medieval Chronicles. *Medium Aevum Quotidianum* 33. (1995) 41–53.
- GRZESIK 1999. Ryszard GRZESIK: *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu – The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages*. Poznań, 1999. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej 56.)
- GRZESIK 2010. GRZESIK, Ryszard: *Chronicon Hungarico-Polonicum (Hungarian–Polish Chronicle)*. In: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Ed. Graeme DUNPHY et al. I–II. Leiden – Boston, 2010. I. 548–549.
- GYÖRFFY 1993. GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest, 1993.
- ECKHARDT 1928. ECKHARDT Sándor: A pannóniai hún történet keletkezése. *Századok* 62. (1928: 1–3., 4–6.) 465–491., 605–632.
- ECKHARDT 1939. ECKHARDT Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: *Mi a magyar?* Szerk. SZEKFI Gyula. Budapest, 1939. 87–137.
- ECKHARDT 1940. ECKHARDT Sándor: Attila a mondában. In: *Attila és hunjai*. Szerk. NÉMETH Gyula. Budapest, 1940. 143–216.
- ERDÉLYI 1933. ERDÉLYI László: *Krónikáink atyja Kézai*. Szeged, 1933.
- FEJÉRPATAKY 1908. FEJÉRPATAKY László: Az Árpádok czimerei. In: *Árpád és az Árpádok Történelmi emlékmű*. Szerk. CSANKI Dezső. Budapest, 1908. 341–351.
- HOLLER 2009. HOLLER László: Ismerte-e Laskai Osvát Anonymus gesztáját? Reflexiók a Magyar Könyvszemlében megjelent három dolgozatra. *Magyar Könyvszemle* 125. (2009: 1.) 83–88. Online elérés: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00381/MKszle_2009_1_kozl1_holler.htm (Letöltés időpontja: 2013. 07. 28.)
- HÓMAN 1925a. HÓMAN Bálint: *A magyar hún-hagyomány és a hún-monda*. Budapest 1925. Újabb kiadását ld. Máriabesnyő – Gödöllő, 2010. (A dolgozatban megadott oldalszámok a 2010. évi kiadásból származnak.)
- HÓMAN 1925b. HÓMAN Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. lezármaszövegei. Forrástanulmány*. Budapest, 1925.
- HORVÁTH 1954. HORVÁTH János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954.
- HORVÁTH 1963. HORVÁTH János: A hún történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67. (1963: 4.) 446–476.
- ISIDORUS HISPALENSIS *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*. Ed. W. M. LINDSAY. I–II. (Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis) Oxonii, 1911.
- IORDANES *De origine actibusque Getarum*. In: *Monumenta Germaniae historica. Auctores Antiquissimi*. V/1. Iordanis Romana et Getica. Ed. Theodoros MOMMSEN. Berolini, 1882. 53–138.
- JAKUBOVICH 1920. JAKUBOVICH Emil: A Gyécse (Géza) névhez. *Magyar Nyelv* 16. (1920) 124–127.

- JAKUBOVICH 1921. JAKUBOVICH Emil: A Vászoly (Vazul) névhez. *Magyar Nyelv* 17. (1921) 118–119.
- KÄRNTER CHRONIK Jacobi Unresti, theologi et sacerdotis Carinthiaci, Chronicon Carinthiacum. In: *Collectio monumentorum*. Ed. Simon Fridericus HAHNIUS. I. Brunsvigiae, 1724. 479–536.
- KERTÉSZ 2005. KERTÉSZ Balázs: Laskai Osvát a magyarok pannóniai bejövételéről. Anonymus gesztájának utóéletéhez. *Magyar Könyvszemle* 121. (2005: 4.) 373–384.
- KERTÉSZ 2006. KERTÉSZ Balázs: A honfoglalás története Laskai Osvát második Szent István-ermőjében. *Magyar Könyvszemle* 122. (2006: 4.) 464–468.
- KERTÉSZ 2008. KERTÉSZ Balázs: Laskai Osvát és a Karthauzi Névtelen magyarországi forrásairól. Feltételezett elbeszélő művek használatának problémája. *Századok* 142. (2008: 2.) 474–490.
- KLANICZAY 2011. KLANICZAY Gábor: The myth of Scythian Origin and the Cult of Attila in the nineteenth century. In: *Multiple Antiquities – Multiple Modernities. Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures*. Frankfurt–New York, 2011. 185–212.
- KNAUZ 1875. KNAUZ Nándor: Két krónika. II. A zágrábi krónika. *Századok* 9. (1875: 10.) 684–699.
- KÖRMENDI 2008. KÖRMENDI Tamás: *Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája*. Bölcsészdoktori (PhD-) értekezés. 2008. [kézirat]
- KÖRMENDI 2009a KÖRMENDI Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Uő. – THOROCZKAY Gábor. Budapest, 2009. 195–205.
- KÖRMENDI 2009b KÖRMENDI Tamás: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. *Korall* 10. (2009: 38.) 30–46.
- KÖRMENDI 2012. KÖRMENDI Tamás: A „varasdi jelenet” kritikája. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András. Budapest 2012. 503–513.
- KRISTÓ 1972. KRISTÓ GYULA: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle* 88. (1972: 3–4.) 166–174.
- KRISTÓ 1974. KRISTÓ Gyula: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól (Riccardus és Albericus tanúsága). In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk. HORVÁTH János – SZÉKELY György. Budapest, 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) 229–238.
- KRISTÓ 1978. KRISTÓ Gyula: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. *Századok* 112. (1978: 4.) 623–661. = In: Uő.: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983. (Nemzet és emlékezet) 132–190., 498–511.
- KRISTÓ 1983. KRISTÓ Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Uő.: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983. (Nemzet és emlékezet) 313–329., 551–556.
- KRISTÓ 1994. KRISTÓ Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest, 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 135.)
- KRISTÓ 2000a KRISTÓ GYULA: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: Uő.: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. 195–227.
- KRISTÓ 2000b KRISTÓ Gyula: *Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete*. Budapest, 2000. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián)
- KRISTÓ 2002. KRISTÓ Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, 2002.
- KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ Chronici Hungarici composito saeculi XIV. Ed. Alexander DOMANOVSKY. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (repr. 1999.) I. 217–505.
- KUMOROVITZ 1954. KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. I. *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam 1. (1954: 3–4.) 18–60.
- KULCSÁR 1987–1988. KULCSÁR Péter: A magyar ősmonda Anonymus előtt. *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92. (1987–1988: 5–6.) 523–545.

- LMK A lengyel–magyar vegyes krónika. Ford., bev. TÓTH Péter. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 9. (2004: 4.) 223–242. = In: *Krónikáink magyarul*. Vál., ford. KULCSÁR Péter. III/1–3. (Történelmi források) Budapest, 2006–2008. III/3. 7–21.
- MACARTNEY 1940. MACARTNEY, Carlile Aylmer: „Pascua Romanorum”. *Századok* 74. (1940: 6.) 1–11.
- MADZSAR 1922. MADZSAR Imre: A hún krónika szerzője. *Történelmi Szemle* 11. (1922: 1–4.) 75–103.
- MÁLYUSZ 1966. MÁLYUSZ Elemér: Krónika-problémák. *Századok* 100. (1966: 4–5.) 713–762.
- MARTINUS OPPAVIENSIS Martini Oppaviensis Chronicon pontificum et imperatorum. Ed. Ludewicus WEILAND. In: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*. Ed. Georgius Heinricus PERTZ. XXII. Hannoverae, 1872. 377–482.
- MIKÓ 2012. MIKÓ Gábor: Mátyás király „krónikáskönyve” egy 16. századi törvénygyűjtemény margóján. Megjegyzések a Thuróczy-kódex történetéhez. In: *Tiszteletkőr. Történelmi tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András. Budapest, 2012. 573–586.
- MIKÓ 2013. MIKÓ Gábor: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? *Történelmi Szemle* 55. (2013: 1.) 1–22.
- NEUMANN 1987. NEUMANN, Wilhelm: Jakob Unrest. Leben, Werk und Wirkung. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Ed. Hans PATZE. Sigmaringen, 1987. (Vorträge und Forschungen 31.) 681–694.
- OSVALDUS DE LASKO LXXVI. *A LXXVI. sermo (De sancto Stephano rege I. Et de electionis cognitione, ratione ac beati Stephani perfectione)* szövege Kertész Balázs gondozásában <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/latinul/laskaiosvat/index.php?file=os/os076>, letöltés időpontja: 2013. 08. 03.
- OSVALDUS DE LASKO LXXVII. *A LXXVII. sermo (De sancto Stephano rege II. Et divina providentia; ac quibus tenetur princeps)* szövege Kertész Balázs gondozásában <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/latinul/laskaiosvat/index.php?file=os/os077>, letöltés időpontja: 2013. 08. 03.
- PRNET 1925. PRNET, M[aximilien]: Les armoiries françaises dans le Clieparius Teutonicorum. In: *Mélanges d'histoire du Moyen Age offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*. Paris, 1925. (repr. Genève 1976.) 659–675.
- RADEK 2009. RADEK Tünde: A középkori német nyelvű historiográfia magyarságképéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534). *Korall* 10. (2009: 38.) 47–78.
- RICCARDUS (ED. DEÉR) Relatio fratris Ricardi. Ed. Iosehus DEÉR. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (repr. 1999.) II. 529–542.
- RICCARDUS (ED. DÖRRIE) *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und der Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O. P. ins Ural-Gebiet (1234–1235) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren*. Ed. Heinrich DÖRRIE. Göttingen, 1956. 151–161.
- ROKAY 1999. ROKAY Péter: *Krónikatanulmányok*. Debrecen, 1999.
- SENGA 1987. SENGA Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. *Századok* 121. (1987: 4.) 584–612.
- SIGEBERTUS GEMBLACENSIS Chronica domni Sigeberti Gemblacensis monachi. Ed. Ludowicus Conradus BETHMANN. In: *Monumenta Germanie historica. Scriptores*. VI. Ed. Georgius Heinricus PERTZ. Hannoverae, 1844. 300–374.
- SIMON DE KEZA Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander DOMANOVSKY. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapest, 1937–1938. (repr. 1999.) I. 129–194.
- SZABADOS 2012. SZABADOS György: Attila-ös, a sólyomforma madár és a fehér elefánt. In: *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Szerk. CzÖVEK Judit – DYEKISS Virág – SZILÁGYI Zsolt. Budapest, 2012. 416–425.
- SZÜCS 1973. SZÜCS Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. *Századok* 107. (1973: 3–4.) 569–643., 823–878.

- THIERRY 1856. THIERRY, Amédée: *Histoire d'Attila et de ses successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe suivie des légendes et traditions*. I–II. Paris, 1856.
- THIERRY 1864. THIERRY, Amadée: *Attila-mondák*. Ford. Szabó Károly. Pest, 1864.
- THOMAS SPALATENSIS *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by Olga PERIĆ. Ed., translated and annotated by Damir KARBIĆ – Mirjana Matijević SOKOL – James Ross SWEENEY. Budapest – New York, 2006. (Central European Medieval Texts)
- TÓTH 1947. TÓTH Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán. I. Mátyás Flórián Ranzanus-problémája. *Századok* 8. (1947: 1–10.) 23–94.
- TÓTH [MS]. TÓTH ZOLTÁN: *A Hun Krónika kialakulásának kérdéséhez*. MTAK Kézirattár Ms 5034/1. [kézirat]
- UNREST (ED. KRONES) Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn. Ed. [Franz] v. KRONES. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 1. (1880: 3–4.) 337–372.
- UNREST (ED. ARMBRUSTER) Jakob Unrests Ungarische Chronik. Ed. Adolf ARMBRUSTER. *Revue Roumaine d'Histoire* 13. (1974: 3.) 473–508.
- VESZPRÉMY 1991. VESZPRÉMY László: A hun–magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991: 1.) 22–33.
- VESZPRÉMY 1995. VESZPRÉMY László: La tradizione unno–magiara nella cronaca universale di fra' Paolino de Venezia. In: *Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*. Ed. Sante GRACIOTTI – Cesare VASOLI. Firenze, 1995. (Civiltà veneziana. Studi 46.) 355–375.
- VESZPRÉMY 2013. VESZPRÉMY László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatok. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. CXXXV. Szeged (2013) 25–44.
- ZSOLDOS 2008. ZSOLDOS Attila: Elvesztett források, paraszt urak és Ottó herceg. Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez. *Századok* 142. (2008: 2.) 490–497.

Did the Hun Tradition Become Richer in 13th-century Hungary?

While analyzing the Hungarian–Polish Chronicle, I came to the conclusion that the text, written before 1266, could reflect the evolution of the Hungarian narrative tradition in the first half of the 13th century. The story of king Attila, told in a fabulous way in the first chapters of the source, could have already been present in some form or another in the Hungarian *gesta* by the end of the reign of Andrew II (1205–1235). This hypothesis seems to be supported by the assertions of László Veszprémy who supposed an enrichment of the Hun–Hungarian tradition between the account of the anonymous notary of king Béla III (c. 1210) and the detailed Hun Chronicle by Simon of Kéza (c. 1282–1285). In his article which was devoted to this question, Veszprémy cited an unpublished study by Zoltán Tóth, considering the *Historia Salonitana* by Thomas of Split, the Sermons by Oswald of Lasko, the Knauz Chronicle and the *Ungarische Chronik* by Carinthian chronicler Jakob Unrest as proofs of the evolving Attila tradition. The present paper aims to discuss whether the 13th-century text of Thomas, archdeacon of Split and the three late medieval sources included in Tóth's thesis about a progressively enriching Hun tradition, could give any information about the Hungarian historical tradition before the *Gesta Hungarorum* by Simon of Kéza. The examination of the sources based on the results of recent historiography has indicated that the arguments of Tóth cannot prove any evolution of the Attila tradition in the 13th-century Hungary. Despite its fabulous elements, the Hungarian–Polish Chronicle could reflect the Hungarian tradition of the first half of the 13th century more than the account by Thomas of Split or our late medieval chronicles.